Kimlik ve Cinsiyet: Yugoslavya'daki Etnik Çatışmada Cinsiyetin Rolü

written by Adelina Hasani | 22 Ekim 2015

Adelina Hasani*

Kimlik, etnik çatışmalarda ve siyasetin belirlenmesinde merkezi bir role sahiptir. Fakat kimlik ve savaş birçok açıdan cinsiyetlendirilmiştir. Bu bağlamda bu yazıda eski Yugoslavya'da yaşanan etnik çatışmalar incelenecektir. Etno-milliyetçiliğin belirlenmesinde cinsiyetin rolünün ne olduğu tartışılırken aynı zamanda etnik gruplarda toplumsal cinsiyetin nasıl bir role büründüğü ve cinsiyete dayalı şiddetin nasıl ortaya çıktığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Eski Yugoslavya'da etnik savaş başlamadan önce, neredeyse kimse Yugoslavya'nın kitlesel ölçekte insan hakları ihlallerinin yuvası olacağını tahmin edemezdi. Yugoslavya'nın yıkılması surecinde ortaya çıkan en büyük hadiselerden biri kadınlara karşı kullanılan sistematik tecavüz oldu. 90'ların sonunda Yugoslavya'nın toplama kampları dünya çapında haber gündemlerinde yerini almaya başlamıştı. Diğer tarafta ise tecavüz olayları 1992'den sonra raporlanmaya başladı, bu da mülteciler bölgeden ayrılmaya başladıktan sonra olmuştu. Çatışma sırasında Boşnak, Arnavut ve Hırvat kadınları cinsel şiddete maruz kaldılar. Cinsel şiddet büyük çoğunlukla Sırp güçleri tarafından kullanıldı. Bu analizde cinsel şiddettin sorumlusu olarak doğrudan Sırp güçlerini hedef almak yerine, etnik çatışma sırasında kadın vücudunun bir araç olarak nasıl kullanıldığı incelenecektir. Yani, çatışma sırasında işlenen suçların milliyetçiliği oluşturan güçlü ataerkil yapıyla ilişkili olup olmadığı tartışılacaktır.

Milliyetçilik ve Cinsiyet

İstisnasız bütün ataerkil sistemlerde, kadın vücudu kontrol altına alınır ya da alınması hedeflenir. Cinsiyetin milliyetçilikteki rolünü anlamak için ilk önce, "cinsiyet" ve " toplumsal cinsiyet" arasındaki ayrımın vurgulanması gereklidir. Cinsiyet dediğimizde kadın veya erkek arasındaki ayrımdan bahsedilirken, toplumsal cinsiyette erkeklik ve kadınlıktan söz edilmektedir. Uluslar arasında yapılan ayrım, toplumsal cinsiyet ayrımına benzer; ikisi de toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiştir. Renata'nin da ifade etiği gibi istisnasız bütün milliyetçiliklerde, ulusal tanımlanma hayali bir "ötekiye" dayanır. Hayal edilen öteki (düşman) yaptığı davranışlarıyla, imalarla toplumumuzu tehdit eder.[1] Aslında hayal edilen "öteki", herhangi bir eylemde bulunmasına gerek olmadan, sadece varlığıyla bizim toplumumuzu tehdit etmeye yeterli olan olarak görülür. Kendi varlığını ayırt etmek için başka bir ulus "ötekileştirilir" ve bu "öteki" her zaman kadınsallaştırılır.

Ulus inşa sürecinde kadınlığı ve erkekliği sembolize eden simgeler kullanılmıştır. Örneğin, kadına ulusun devamlılığını sağlamak için doğurganlık rolü verilmiştir. Bu sebeple de egemen tarafından kadın pasif, erkekse ulusu korumak ve kollamak görevini üstlenen aktif bir role sahip olarak tahayyül edilmektedir. Ünlü Amerikan antropolog Sherry Ortner'in dediği gibi kadınlar doğaya benzetilirken erkekler kültürle ilişkilendirilir. Kadınlar yalnızca türün yeniden üretimini sağlar, oysa erkekler ebedi kültür abidelerinin yaratıcılarıdır. Halbuki kadınlar doğadan ne daha uzaktır, ne de doğaya daha yakın, toplumun kadınlara yüklemiş olduğu görevler (psikolojik, sosyolojik ve fiziksel) onların doğaya daha yakın gösterilmesine neden olmuştur.[2]

Kadına toplumsal ahlak kuralları tarafından çeşitli sorumluluklar dayatılmıştır. Kadın toplum içinde saygı görmek istiyorsa, toplumsal olarak belirlenmiş ahlak normlarına saygı göstermelidir ve uyulması gereken bu normların belirlenme süreci de erkekler tarafından denetim altına alınmıştır. Toplumsal ahlakı temsil eden kadın her zaman iffetli, saygılı ve korunmaya ihtiyacı olan bireyi sembolize eder. Bunun tam tersi ise, "ötekilerin" kadınıdır: ahlaksız, örf ve adetlere saygı göstermeyen kadınları simgeler. Ahlakın, milliyetçilikte önemli bir yer edinmesinin bir başka şekli de, bir etnik grubun sınırları belirlenmeye başladığında ortaya çıkar. Kadının doğurganlığı ulusun odak noktası olur; kadının doğum yapıp yapmamaya dair seçimi artık bireysel bir olay olmaktan çıkıp, kolektifçe ele alınması gereken bir karara dönüşür.

Milliyetçilik söyleminde sıkça kullanılan bir sembol olarak toprak, kadına benzetilir.[3] Bu bağlamda erkekler toprağa ektikleri tohumlarla yaratıcı, çocuğun kimliğini oluşturan güç gibi görülürken, kadını simgeleyen toprak sadece bir araç olarak betimlenmektedir. Erkeklere atfedilen yaratıcılık ve hayat verme gücü, onları simgesel olarak Tanrı'ya yaklaştırır. [4] Kadının korunması, tohumların korunması ile temelden ve yakından ilişkilidir. Doğurganlık, kadınların en önemli özelliği değildir, eğer öyle olsaydı kadınların "temizliğine" ve "saflığına" bu kadar değer verilmezdi. Aynı söyleme göre kadını asıl değerli kılan, kadının belirli bir erkeğin tohumunu güvence altına alabilme yeteneğidir- yani belirli bir ulusun "genlerini" güvence altına almak. Toprak simgesel anlamda kadındır ve toprak dışarıdan gelen yıkıcı etkilere karşı korunmak zorundadır. Tersine bakıldığında ise bu yıkıcı-bozucu etkiler erkek olarak simgelenebilir. Bir erkeğin karısının ahlakını bozma tehlikesi olanlar, ulusun bütünlüğünü tehdit edenler; diğer erkeklerdir.[5]Ulus inşa süreci ataerkildir ve kadınlara verilen rol simgeseldir. Toplumsal cinsiyetin rolü ve sembolleri ulus inşa surecinde kritik bir rol oynar, özellikle "öteki" ile farklılıkları ve benzerlikleri vurgularken bu durum daha da belirginleşir.

Cinsel şiddet her zaman güçlü bir savaş aracı olarak kullanılmıştır. Savaş zamanında cinsel şiddetin arkasında yatan mantık, bireye karşı bir saldırı olarak görülmekten çok, belirli bir topluma yapılmış bir saldırı olarak görülür. Yani, fail savaş sırasında bireyin vücudunu değil, toplumun aidiyetini temsil eden vücudu hedef alır. Tecavüz düşmanı ahlaksızlaştırmak ve yıkmak için kullanılarak her zaman çok güçlü bir savaş silahı olmuştur. Ayrıca savaş sırasında tecavüz, yerli halkı yerinden

etmek, onları terörize etmek, aşağılamak anlamını taşır.

Savaş sırasında sadece kadınların tecavüze uğradığını söylemek, tecavüze uğrayan erkekleri görünmez bir hale getirmek demektir. Savaş sırasında kadınların ve erkeklerin tecavüze uğramasının sembolik ve gerçek anlamı eril egemenliktir. Düşman taraf ahlaksızlaştırılarak, erkeksizleştirilerek, aşağılanarak eril egemenlik hegemonyası kurmaya çalışılır. Savaş sırasında erkeklere karşı kullanılan cinsel şiddet, kadınlara karşı kullanılan cinsel şiddetle aynıdır; ikisi de eril egemenliğin hegemonyasını ifade eder. Savaş sırasında tecavüze uğrayan erkekler toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş olan "egemen" kimliklerini kaybederek kadınlaştırılırlar. Tecavüze uğrayan erkek için toplumsal olarak atfedilmiş olan bütün değerler ve "gerçek erkek" olma kimliği son bulur. Diğer taraftan tecavüze uğramış olan erkeklerde kendisini, ailesini ve vatanını koruma yetisi olmayan erkek imajı yaratılır.

Yugoslavya'nın yıkılması: Cinsel şiddetin bir çatışma aracı olarak kullanılması

Yugoslavya'nın yıkılma süreci sırasında, cinsel şiddetin bir çatışma aracı olarak kullanılmasının temel sebeplerinden biri, 80'lerden sonra Sırbistan'da milliyetçi söylemlerin gitgide artmasıydı. Sırp milliyetçiliği kendisini mağdur olarak tanımlamaya, böylelikle de intikam alma "hakkını" meşrulaştırmaya başladı. 90'larda Sırp olmak ile mağdur olmak aynı anlama gelmeye başladı, bundan dolayı da "diğerine" düşman gözüyle bakılması normal hayatın bir parçası oldu.[6] Milliyetçiliğin artmasıyla beraber, muhafazakar devlet ve Sırp Ortodoks Kilisesi arasında kadınların kimliklerini (rolleri ve sembolleri) yeniden biçimlendirmek adına fikir birliğine gidildi. Kadınlar, Sırp ulusunun anneleriydi ve bundan dolayı da Sırp ulusunun devamlılığını sağlamak, onlara verilen ulusal bir görev olarak görüldü.

Boşnak, Hırvat ve Arnavut kadınlarına karşı uygulanan cinsel şiddet, sadece kadın oldukları için değil aynı zamanda belirli bir ulusun, etnik grubun üyeleri oldukları için de uygulandı. Primordiyalist milliyetçilik, ulusların doğal olduklarını ve aynı etnik kökenlerden geldiklerini iddia eder. Ulus inşa süreçlerinde temel düşünce algısının primordiyalist milliyetçilik olduğunu varsayarsak, çatışma sırasında diğer ulusun kadınlarına tecavüz etmek o ulusun etnik bütünlüğüne saldırı olarak görülür. Yugoslavya'nın yıkılışında cinsel şiddetin en çok yaşandığı yer Bosna Hersek oldu; cinsel şiddet Boşnak, Hırvat ve Sırp kadınlara karşı kullanıldı. En yoğun cinsel şiddet Bosna'da Müslüman kadınlara karşı uygulandı. Kosova savaşı sırasında ise aynı cinsel şiddet Arnavut kadınlara karşı kullanılmaya başlandı. Kitlesel ölçekteki tecavüzler bir etnik temizleme ya da nüfusu sürgün etmeye yönelik bir strateji olarak kullanıldı, bu şekilde de büyük Sırbistan kurulacaktı. Etnik çatışmalarda kadınlara karşı sistematik tecavüzlerin uygulanmasının ana sebeplerinden biri ulus inşa süreçlerinin toplumsal cinsiyetçi olmasıdır.

Kadınlar ailelerinin gözü önünde tecavüze uğradılar. Tecavüze uğrayan çoğu kadın kamplara transfer edildi; bu kamplar bir strateji olarak kullanıldı. Tecavüzden hamile kalan kadınlar geç gebeliğe ulaşıncaya kadar kamplarda esir hayatı yaşadılar.[7] Çatışmalarda araç olarak kullanılan cinsel şiddet sadece bireyi değil aynı zamanda o bireyin ait olduğu toplumu da hedef almıştı. Hatta kadınlara ailesinin gözü önünde tecavüz edilerek, ailenin ve ulusun namusu hedef alınmış, diğer taraftan da erkeğin kadınını koruyamamasından dolayı utanç hissetmesine neden olunmuştur.

Bosna Hersek ve Kosova etnik çatışması sırasında erkeklerin tecavüze uğraması, çok fazla üzerine gidilmemiş ve kayıtlar altında alınmamış bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Bunun asıl sebeplerinden biri, cinsel şiddete uğrayan erkeklerin bu konu hakkında konuşmalarının kadınlardan daha zor olmasıydı. Birleşmiş Milletler'in Uzman Komisyon raporunda; Bosna Savaşı sırasında erkeklere karşı cinsel şiddetin yaygın bir fenomen olduğu açıklandı.[8] Etnik çatışma sırasında erkeklere yapılan cinsel saldırının hedefi, kurbanın erkekliğini feminize etmektir. Daha önce yukarıda belirtildiği gibi bu sadece bireye yapılmış bir saldırı değil, bireyin üye olduğu topluma karşı

yapılmış bir saldırı olarak görülür; hele ki daha muhafazakar bir toplumdan söz ediliyorsak.

Bosna ve Kosova çatışması sırasında Sırbistan'daki anti-militarist ve feminist kadınlar her gün protestolarda bulundular ve savaştaki kadınlarla iletişime geçmeye çalıştılar. Savaşı durdurma güçleri olamasa da moral desteği verdiler ve çeşitli protesto yürüyüşleri düzenleyerek bütün militarist hareketlere karşı çıktılar. Onların adına işlenen suçları onaylamadıkları ve bunları durdurmak adına sonuna kadar mücadele edecekleri hakkında çeşitli mesajlar vermeye çalıştılar. Çatışma sırasında kadınların dayanışma içinde olması, milliyetçi ve militarist hareketlere karşı olduklarını ve kadınların daha sonrası için nasıl beraber çalışması gerektiğini gösteren çok önemli bir adım oldu.

Milliyetçilik ataerkilliğin en saf şekliyle ortaya çıkmış halidir. Kadınların, ulus inşa sürecindeki rolü anneliktir ve kadınlar bir üretim makinesi olarak görülür, bu sebeple de self-determinasyon hakları ellerinden alınmıştır. Diğer taraftan da kadın vücudunun bir çatışma aracı olarak kullanılması, onların çatışmalarda en çok zarar gören taraf olduğuna işaret eder. Ulus; erkekliğin bir projesidir, bundan dolayıdır ki kadınlık "ötekiyi" – yani o topluma ait olmayanı işaret eder. Bütün bunlara karşı çıkmak için de enternasyonalist bir tutumun oluşması gereklidir, yani ırk, din, dil, devlet, cinsiyet ayrımı yapmadan kadınların dayanışma içinde olmaları.

Ulus, erkekliğin bir projesi olduğu gibi, savaşlar da erkeklerin alanıdır. Tarihsel olarak baktığımızda kadın hiçbir zaman savaş hakkında söz sahibi olmamıştır. Kurtuluş savaşlarında yer alan kadınlar genelde erkeklerin onayıyla orada bulunmuştur. Örnek vermek gerekirse, Kosova Kurtuluş Savaşı bitikten sonra hükümetin nihai hedefi savaşta yer alan kadınları kamusal alandan uzaklaştırarak özel alana yönlendirmek olmuştur. Savaş sonrasındaki Kosova'nın siyasi yapısına baktığımızda kadınların marjinalleşmesinin söz konusu olduğu görülmektedir; kadınlar sanki Kosova Kurtuluş Savaşı'nda erkeklerle beraber savaşmamışlar gibi bir siyasi pozisyon içerisindedir.

Geçmişle hesaplaşma konusunun, eski Yugoslavya coğrafyası için en zor ve çetin süreçlerden biri olduğu söylenilebilir. Savaştan sonra bütün etnik gruplar kendilerini savaşın mağdurları olarak görmeye başladı ve birbirlerini farklı olaylar üzerinden suçladılar. Eski Yugoslavya ülkelerinde geçmişle hesaplaşma süreci, gerçek barışı ve adaleti sağlamaktan ziyade siyasi çıkarlar üzerinden yürütülen bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Yugoslavya'daki etnik çatışmalar cinsiyetçi olduğu ve kadınlara karşı sistematik tecavüzler bir savaş yöntemi olarak kullanıldığı halde bu ülkelerdeki barış süreçleri toplumsal cinsiyet duyarlılığı hesaba katılmadan yürütülmektedir. Savaş sırasında tecavüz edilen kadınlar barış sürecinden dışlanmış ve hakları göz ardı edilmiştir. Bu nedenle eski Yugoslavya ülkelerinde cinsiyet meselesi barışın sağlanmasının önünde büyük bir engel olarak durmaya devam etmektedir.

Bu bölgede gerçek bir çözüm süreci yaşanması için her toplumun kendi adına işlenmiş olan suçların sorumluluğunu toplumsal olarak üstlenmesi gereklidir. Hannah Arendt'in de dediği gibi, sorumluluk belirli bir grubun üyesi olmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır, bundan dolayı da sadece kendi eylemlerimizden değil, üyesi olduğumuz toplumun eylemlerinden de sorumlu oluruz.[9] Toplumsal olarak sorumluluk almadan, bizim adımıza işlenen suçları benimsemeden, geçmişle hesaplaşma sürecinin yapıtaşlarından biri olan güveni sağlayamayız. Ancak bizim adımıza işlenen suçları kabullenip sorumluluk alırsak kendimizi barışçıl bir sürecin içinde görebiliriz.

---

* Sarajevo ve Bolonya Üniversitesi'nde toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik alanda çalışma yapmaktadır.

[1] Salecl, Renata. 1997. "The Postsocialist Moral Majority", Scott, Joan, Kaplan, Cora, Keates, Debra

(Eds.). *Transitions, Environments, Translations. Feminism in International Politics.* New York and London: Routledge, 79.

[2] Ortner, Sherry. 1974. “Is Female to Male as Nature is to Culture?”, Rosaldo, M. and Lamphere, L. (Eds.). *Women, Culture, and Society*. Stanford, CA: Stanford University Press, 72.

[3] Delaney, Carol. 2010. *Tohum ve Toprak*. Istanbul: Iletisim Yayinlari, 313.

[4] Delaney, Carol. 2010. *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletisim Yayınları, 45.

[5] Delaney, Carol. 2010. *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletisim Yayınları, 315.

[6] Papić, Žarana. 2002. “Europe After 1989: Ethnic wars, the fascination of social life and body politics in Serbia”, Gržinić Mauhler, Marina (Ed.). *Filozofski vestnik, special issue The Body*. Ljubljana: FI ZRC SAZU, 191–205.

[7] Snyder, Cindy S., Gabbard, Wesley J., May, J. Dean, Zulcic, Nihada. 2006. “On the battleground of Women’s Bodies: Mass Rape in Bosnia-Herzegovina”, *Affilia*, 190 (21) 2006, 184-195.

[8] UN Security Council.1994. *Final Report of the United Nations Commission of Experts*, Annex IX Rape and Sexual Assault, S/1994/674/Add.2 (vol. v).

[9] Arendt, Hannah. 1987. “Collective Responsibility”, Bernauer, James W. (ed.) *Amor Mundi: Explorations in the Faith and Thought of Hannah Arendt*, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 43-50.